

Hüttl Antónia

Az Európai Monetáris Unió és a statisztika

A cikk az Európai Monetáris Uniót sajátos szempontból, a megalkotásához és működéséhez felhasznált statisztikákon keresztül elemzi. Rendszerezi a makrogazdasági mutatók azon együttesét, amelyek feltételei a tagságnak, valamint a statisztikákkal szemben támasztott azon minőségi követelményeket, amelyek teljesítését a monetáris unió biztonságos működése érdekében a tagországoktól elvárják. A tanulmány kitér több olyan kérdéskörre is, amely az Európai Unióhoz, majd az Európai Monetáris Unióhoz való csatlakozási folyamatban a magyar gazdaságpolitika és a statisztika számára jelent új, eddig még nem eléggé tudatosított feladatokat.

Az 1999-es év közeledtével egyre inkább az érdeklődés középpontjába kerül az a kérdés, mely országok részvételével és milyen működési szabályokkal alakul meg az Európai Monetáris Unió. A kérdés a közösségen belül természetesen állandóan napirenden szerepel, de a monetáris unióra vonatkozó foratókönyvekkel, annak világszerte érződő gazdasági hatása miatt az EU-n kívül is sokat foglalkoznak. Különösen élénk érdeklődést tanúsítanak a kérdés iránt az Európai Unióval társulási szerződést kötött közép- és kelet-európai országok, ezek ugyanis már olyan gazdasági integrációhoz fognak csatlakozni, amelynek meghatározó tagjai monetáris uniót alkotnak. Ilyen körülmények között az új országok tagfelvételének várható hatását a monetáris unió stabilitása szempontjából fogják megítélni még akkor is, ha ezek az első lépésben minden bizonnyal csak az integráció külső köréhez fognak tartozni.

A Európai Monetáris Unió létrejötté szükségszerű fejleménye az európai közös piac érettségének, a tagországok a gazdasági integráció által indukált fokozatos összenövésének. Az áruk, a szolgáltatások, a munkaerő és a tőke szabad mozgása előbb-utóbb kényszeríti, hogy hasznosítsák a közös fizetőeszköz bevezetésében rejlő hatékonysági tartalékokat. A monetáris unióval kapcsolatban a megalakulás ténye nem, inkább csak a bevezetés ütemezése és a működés módja jelent bizonytalanságot.

Az előzmények

A monetáris integráció kiépítésében fontos állomást jelentett az Európai Közösség által 1979-ben bevezetett Európai Monetáris Rendszer (EMS), amely

– megalkotta a tagországok valutakosarából képzett közös pénznemet, az ECU-t, amelyet bizonyos nagybani bankközi és pénzpiaci tranzakciók során már most is elszámolási egységként használnak, azonban az ECU szerepe elsősorban az, hogy ez szolgál viszonyítási alapul a tagországok nemzeti valutái árfolyamának nyilvántartásához,

– az ECU-höz kötve szabályozta a nemzeti valuták egymáshoz viszonyított árfolyam-ingadozásának mértékét oly módon, hogy eredetileg 2,25 százalékos lebegési sávot engedett meg. Az angol font és az olasz líra átmeneti kiválása után azonban a sávot 1993 augusztusában 15 százalékra kellett emelni,

– előírta a közös tőketartalék képzését kezdetben a tagországok jegybankjaiban, amelynek kezelését később az Európai Monetáris Intézet vette át.

Az Európai Unió tagállamainak 1991 decemberében Maastrichtban tartott csúcstalálkozóán határozatot hoztak az Európai Gazdasági és Monetáris Unió (EMU) létrehozásáról. A monetáris unió kialakítása a tervek szerint három ütemben valósul meg. Lényegében már 1990-ben, az Európai Egység okmányában foglaltaknak megfelelően kezdődött meg az első szakasz, amely főként a pénzügyi intézményekre vonatkozó jogi szabályozás egységesítését jelentette, ezáltal megszüntetve a pénzintézetek alapítását korlátozó nemzeti sajátosságokat. A második ütemben, 1994-ben életbe lépett rendelkezések

– megkövetelik a tagországok jegybankjainak nagymértékű függetlenségét az egyéb kormányzati tevékenységektől,

– korlátozzák az államháztartási hiány monetáris eszközökkel való finanszírozhatóságának a lehetőségét,

– felhatalmazzák az EU Bizottságát és Tanácsát a tagországok államháztartási helyzetének rendszeres ellenőrzésére,

– létrehozták a európai közös jegybank elődjének tekinthető Európai Monetáris Intézetet.

A harmadik ütem az eredeti elképzelések szerint esetleg 1997-ben, a jelenlegi feltételezések szerint 1999-ben fog megkezdődni. Ez lényegében a közös fizetőeszköz bevezetését jelenti. A közös fizetőeszköz, az euro mellett a jelenleg használt nemzeti valuták – egymáshoz rögzített árfolyamokkal – néhány évig még érvényes fizetőeszközök maradnak. A közös pénz értékállóságának megőrzése feltételezi, hogy a közös jegybank a tagországok nemzeti gazdaságpolitikájától elkülönült, közös monetáris politikát folytasson.

Előnyök és hátrányok

A közös fizetőeszköz bevezetésétől jelentős költségcsökkenést remélnék. A hatékonyság javulása egyrészt abból származik, hogy a közös fizetőeszköz bevezetése kiiktatja a nemzeti valuták átváltási költségét, amely a tagországok közötti külkereskedelmi és egyéb tranzakciók során merül fel. Becslések szerint a tagországokban ebből átlagosan a bruttó hazai termék 0,4 százaléka körüli megtakarítás származhat (*Inotai–Palánkai* [1994]). A haszon a tranzakciókban részt vevő gazdálkodók számára jelentkezik, mégpedig a kis, nyitott és kevésbé fejlett pénzüppiaccal rendelkező országokban működő gazdálkodók élvezik az egységesítés legnagyobb hasznát. A tranzakciós költségek csökkenése mellett a közös pénznem számottevő előnyt jelenthet annak következtében, hogy csökken a külföldi hiteleknek és befektetéseknek a valutaárfolyamok ingadozása miatti kockázati felára. Ezenkívül az infláció számottevő mérséklését is remélik a pénzügyi költségek csökkentésétől, valamint a szigorúbb monetáris politikától. Ez jótékony hatással lehet a gazdasági növekedésre és a kamatlábak csökkenésén keresztül az államháztartás kiadások alakulására.

Ezzel együtt azonban a monetáris unió bevezetése veszélyekkel is jár. A részt vevő országok számára a közös fizetőeszköz bevezetésének legnagyobb veszélye abban rejlik, hogy szűkül a nemzeti gazdaságpolitika eszköztára, nincs mód az árfolyam alakításával szabályozni a gazdasági folyamatokat. Mindez nagymértékben csökkenti a nemzeti gazdaságpolitikának a – gazdasági stabilitás megőrzésére tehető – beavatkozási lehetőségeit. Ezzel párhuzamosan a közös pénz értékállóságának megőrzése növeli a közös monetáris

politika felelősségét, mivel a monetáris politikát az eddigi nemzetgazdasági határokhöz képest jóval nagyobb és heterogénebb gazdasági blokkra kell alkalmazni.

A kockázatok csökkentése érdekében hozott szabályozások sorában a statisztika két területen kapott szerepet. Nyilvánvaló, hogy a közös fizetőeszköz értékállósága csak akkor biztosítható, ha a monetáris unióban az árstabilitás szempontjából viszonylag homogén országok vesznek részt. Az árstabilitást a konvergenciakritériumoknak nevezett statisztikai mutatók küszöbértékeivel mérik.¹ A kiemelt mutatókon túl a monetáris unió általában is magasabb követelményeket támaszt, elsősorban a monetáris politikához szükséges statisztikákkal szemben. A tények jobb, megbízhatóbb és gyorsabb ismerete ellenőrizhető, legalábbis csökkentheti a közös monetáris politika megnövekedett kockázatát, az előrelátás nagyobb bizonytalanságát.

A konvergenciakritériumok

A konvergenciakritériumok az EMU tagországaival szemben négy feltétel folyamatos teljesítését írják elő:

1. Az országnak vállalnia kell, hogy a nemzeti valuta árfolyamát a közös valutához rögzíti. A feltétel elfogadása valójában evidencia, hiszen ez fejezi ki a valutaunióban való részvétel szándékát. A szándék komolyságát előzetesen bizonyítani kell oly módon, hogy a belépést megelőző két évben már be kell illeszkedni az Európai Monetáris Rendszerben megszabott lebegési sávba.

2. A monetáris unió csak hasonló inflációs rátával rendelkező országok részvételével képzelhető el. Az árnövekedés mértékét korlátozó kikötés ezért a tagországok relatív helyzetét szabályozza. Kimondja, hogy bármely részt vevő országban a fogyasztói árak növekedési üteme 1,5 százaléknál nagyobb mértékben nem haladhatja meg az összes részt vevő ország közül a három legalacsonyabb érték átlagát. (Az 1994. évi adatokat tekintve, a fogyasztói árak felső korlátja 3,1 százalék lenne.)

3. A tartós árstabilitást az államháztartás túlköltekezése komolyan veszélyeztetheti. Az államháztartás költekezésének külön korlátozását az a körülmény is indokolja, hogy a monetáris politika szokásos piacsabályozó eszközeivel, a többi szektortól eltérően, az állam eladósodásának alakulását nem lehet hatékonyan szabályozni. Ezért közvetlen módon, az államháztartási hiány és az államadósság szintjére adott korláttal lehet csak kézben tartani az államháztartás olyan egyensúlyi helyzetét, amely hosszú távon az infláció gerjesztése nélkül is finanszírozható. Ezt számszerűsíti az a két kikötés, hogy

- az államháztartás hiánya nem haladhatja meg a bruttó hazai termék 3 százalékát,
- az államadósság szintje nem haladhatja meg a bruttó hazai termék 60 százalékát.

4. A kamatlábak szorása feltételezhetően erősíti az árindekerek szorását. Ennek kivédése érdekében a kritériumok között megjelenik a kamatláb relatív nagyságát korlátozó feltétel is. A követelmény a kamatszint alakítása szempontjából leginkább mérvadónak tekinthető értékpapírok, a hosszú lejáratú államkötvények hozamát korlátozza. A viszonyítási alapot a három legalacsonyabb fogyasztói árindexszel rendelkező tagországban a hasonló típusú értékpapírok hozama adja. A többi tagországban sem lehet az állampapírok után ezek átlagos hozamszintjét több mint 2 százalékkal meghaladó hozamot kínálni. A feltevések szerint ugyanis a pénzeszközök ennél magasabb hozamát nem indokolja a reálgazdaság jobb teljesítménye, a tőke gyorsabb megtérülése. (Az 1994. évi adatok alapján az államkötvények éves hozama maximum 10 százalék lehetne.)

Esetenként elképzelhető, hogy valamelyik mutató átlépi a küszöbértéket. Ilyen esetben

¹ A konvergenciakritériumokkal a maastrichti szerződés 104–109. cikkelyei foglalkoznak.

a konvergenciakritériumok teljesítéséről készített rendszeres jelentések kiegészítő mellékletében magyarázatot kell adni az átmeneti vagy rendkívüli okokról. A csatlakozási kérelem elbírálása, illetve a tagsági viszony felfüggesztése végső fokon az EU Tanácsának döntésén múlik. A konvergenciakritériumok csupán azt szabják meg, hogy milyen esetben kell külön vizsgálatot kezdeményezni az adott ország gazdasági helyzetéről. Várhatóan a tagországok számára főként az államháztartási hiányra és az államadósságra vonatkozó követelmények betartása jelent majd gondot. Indokolt esetben az EU Tanácsa átmenetileg tudomásul veheti a küszöbértékeket meghaladó állapotot is, amennyiben bizonyos büntetőszankciók betartása mellett az illető tagország meggyőző intézkedéseket tesz a probléma korrigálására.²

A monetáris unióban a makroszintű gazdaságpolitikát két önálló centrumból irányítják:

- a monetáris politikáért a tagországok jegybankjainak központja, az Európai Központi Bank a felelős,
- a költségvetési, szociál-, környezeti, ipari, munkaügyi és egyéb politikákért viszont továbbra is a tagországok kormányai a felelősek.

Ebben az összefüggésben a maastrichti kritériumok valójában a nemzeti gazdaságpolitikákkal szemben szabnak meg korlátozásokat a monetáris politika biztonsága érdekében.

A közös monetáris politika statisztikai alapjai

A monetáris unió nemcsak azt a kihívást támasztja a hivatalos statisztikai szolgálattal szemben, hogy pontosan és azonos mércével mérje a konvergenciakritériumokban szereplő összetett statisztikai mutatókat, hanem a monetáris unió létrejötte alapján érinti a gazdaságstatisztikák egész rendszerét. A gazdasági folyamatok alakulása, a gazdasági alanyok viselkedése jóval kiszámíthatatlanabbá válik azon a lényegesen megnövekedett piacon, amelyen az euro lesz az érvényes fizetőeszköz. A reakciók bizonytalanságát ellensúlyozandó a közös monetáris politikát igen finomra kell hangolni. A beavatkozást igénylő helyzetek időben való felismerése viszont megköveteli, hogy a közös jegybank naprakész és pontos információkkal rendelkezzen, elsősorban a monetáris unióban részt vevő gazdaságokról. Ez a gondolatmenet vezetett el oda, hogy a monetáris unió nem működhet anélkül, hogy a tagországok statisztikai rendszereit – különösen a monetáris politikához szükséges adatokat tekintve – részleteiben és sokoldalúan ne harmonizálnák.

A statisztikai rendszerek egységesítése nem feltétlenül hasonlít ahhoz az intézményi egységesítéshez, ahogyan a közös monetáris politikát nyilvánvalóan egyetlen központból kell irányítani. A statisztikai rendszerek esetében az egységesítés elsősorban a monetáris politikához felhasznált statisztikák azonosan magas szintű megbízhatóságát és időben rendelkezésre állását célozza.

A gazdaságpolitikai kompetenciák már említett felosztásának megfelelően határolják el a gazdaságpolitikák megalapozásához szükséges statisztikákba való beleszólási jogköröket is. A bankstatisztika kizárólag az Európai Központi Bank hatáskörébe tartozik. A reálfolyamatokat megfigyelő alapstatisztikák – árstatisztikák, a nemzeti számlák (elsősorban a nem pénzügyi számlák tekintetében) – továbbra is a tagországok statisztikai hivatalainak, illetve az EU statisztikai hivatalának (Eurostat) a kezében maradnak. A jegybankok és a statisztikai hivatalok közös felelősséget viselnek a nemzetközi fizetési

² A szabályok szigorúságát jellemzi, hogy 1996-ot tekintve az EU egyik legerősebb gazdaságának számító Németországban is oly mértékben haladták meg az államháztartást jellemző mutatók a konvergenciakritériumként megszabott küszöbértéket, hogy a monetáris unió fennállása esetén emiatt mintegy 7 milliárd márka büntetést kellene letétbe helyezni.

mérleg, a pénzügyi számlák, a kormányzati statisztikák és a tőkepiacok statisztikáját tekintve.³

A gazdaságpolitikák megosztott felelősségével összhangban az a megoldás is elképzelhető, hogy egyazon statisztikai mutatónak több változata létezik. Az egyiket a közös monetáris politika, a másikat a nemzeti gazdaságpolitika használja. A lehetőség minden esetben megengedett, azonban aligha működőképes az a megoldás, hogy például a nemzeti számlákat több változatban állítsák össze. Mint ahogy a későbbiekben még visszatérünk arra, a fogyasztói árak esetén azonban szinte bizonyos, hogy legalább egy átmeneti ideig párhuzamosan elkészül a nemzeti és a harmonizált változat. Többek között azért van szükség külön nemzeti változatra, mert több országban bevett gyakorlat, hogy az infláció alakulásához kötik a bérmegállapodásokat vagy különböző szociális juttatások emelésének a mértékét. Ezzel együtt igen valószínű, hogy a harmonizált árindex előbb-utóbb kiszorítja a sajátos módon számított nemzeti árindexet. Párhuzamosan több hivatalos árindex létezése ugyanis mindenképpen megnehezíti az érdekegyeztetést. A fogyasztói árindexhez hasonlóan erős politikai érdekek fűződhetnek a költségvetési hiány kimutatott nagyságához, ebben a kérdésben az eddig megszokott parlamenti prezentáció folytatásához. Különösen azért, mert esetenként lényegesen eltérő számszerű eredményekre és ebből adódóan eltérő gazdaságpolitikai megítéléshez juthatunk attól függően, hogy milyen alternatív felfogásban állítjuk össze az államháztartási statisztikákat.

A továbbiakban a monetáris unió szempontjából lényeges statisztikák legfontosabb módszertani problémáit mutatjuk be. Az előzőekben kifejtettek értelmében ide tartoznak a konvergenciakritériumokban szereplő mutatók, valamint a monetáris politika számára különösen fontos statisztikák.

A maastrichti mutatók mérése

A konvergenciakritériumok a következő öt statisztikai mutatószámra hivatkoznak:

- a bruttó hazai termék,
- az államháztartás hiánya,
- az államadósság nagysága,
- a fogyasztói árindex,
- a hosszú lejáratú államkötvények hozama.

A bruttó hazai termék

A maastrichti kritériumokat megfogalmazó jogszabályok egyértelműen kimondják, hogy az államháztartási hiány, az államadósság szintje és a viszonyítási alapon szereplő bruttó hazai termék mérésekor az EU nemzeti számla rendszere, az ESA 95 módszertanában megfogalmazott szabályokat kell alkalmazni. Az ESA 95 teljes módszertana az Európai Unióban kötelező jelleggel alkalmazandó jogszabályt jelent.⁴

A számlarendszeren belül a bruttó hazai termék (GDP) egyébként is kiemelt helyet foglal el az EU statisztikai rendszerében, ezért a számítás módját igen részletesen szabályozzák. Egy 1989-ben hozott jogszabály⁵ alapján ugyanis a közösségi intézmények fenn-

³ A jegybankok és a nemzeti statisztikai hivatalok közös felelősségével végzett statisztikai tevékenységek koordinálására létrehozták a tagországok jegybankjainak és nemzeti statisztikai hivatalainak magas szintű képviselőiből álló Monetáris, Pénzügyi és Fizetési Mérleg Statisztikák Bizottságát (CMFB).

⁴ Az EU Tanácsának 1996 végén elfogadott határozata (European System of Accounts. Eurostat, 1996).

⁵ Az EU Tanácsának 89/130/EEC, Euratom rendelete.

tartásához való hozzájárulást a tagországok bruttó hazai terméke, pontosabban bruttó nemzeti terméke (GNP)⁶ arányában kell fizetni. A bruttó nemzeti termék nem más, mint az országban rezidens gazdasági szervezetek és háztartások által realizált elsődleges jövedelmek összege. Ily módon az ennek arányában történő befizetés tulajdonképpen megfelelt az unió szintjén alkalmazott lineáris jövedelemadózásnak. Mivel igen tetemes összegről van szó, 1994-ben például mintegy 20 milliárd ECU-t, 1995-ben már közel 22 milliárd ECU-t tett ki az így kirótt hozzájárulás,⁷ a befizetés vetítési alapját jelentő bruttó nemzeti termék már az ESA 95 életbe lépése előtt is finomra szabályozott mutatószám volt. A bruttó nemzeti terméket a bruttó hazai termékből vezethetjük le, a termelésből származó jövedelmeket korrigálva a külföldre menő és a külföldről jövő elsődleges jövedelmek egyenlegével. A magas tagdíjak miatt a tagországok vélelmezhetően inkább a mutató alá-, mint túlbecslésében érdekeltek. A részletes módszertani kérdésekben a tagországok által delegált statisztikusokból álló, rendszeresen ülésező szakértői bizottság állásfoglalása a mérvadó. A végrehajtást, azaz a jogszabályokban rögzített módszertani elveknek a nemzeti számlák összeállítása során való gyakorlati alkalmazását az EU auditáló szervezete rendszeresen ellenőrzi.

A bruttó hazai termék a nemzetgazdaság teljesítményének összefoglaló mutatószáma. Halmozódásmentesen veszi számba az adott időszak alatt megtermelt termékek és szolgáltatások értékét, a termelésben keletkezett jövedelmek összegét, illetve a végső felhasználásra (fogyasztásra, felhalmozásra és exporttöbbletre) rendelkezésre álló javakat. Mivel mind a jövedelmek keletkezése, mind a felhasználás a megtermelt értékösszegekből származik, ezért a bruttó hazai termék nagyságát alapvetően a termelés fogalma, azaz a termelőtevékenységek körének elhatárolása határozza meg.

A nemzeti számlákban a termelés határait – a közgazdaságtan általában viszonylag szélesen vett termelés fogalmához képest – a statisztikai mérhetőség korlátozza. Ennek megfelelően a nemzeti számlákban a termelés határán kívül maradtak a háztartáson belül, a háztartás tagjai által egymás számára végzett szolgáltatások, ilyen például a főzés, a mosás, a takarítás. Nem számítanak termelésnek azok a tevékenységek sem, ahol a termék és szolgáltatás átadása nem tekinthető a cserében részt vevő két fél önkéntes meg egyezésének. Ennek értelmében nem termelés a kényszeren alapuló tevékenység. Nem jelent termelést azoknak a javaknak az előállítás sem, amelyek felett a tulajdonjogot nem lehet megszerezni, és ezért ezeket nem lehet piaci módon értékelni. Ilyenek például a természeti jelenségek.

A nemzeti számlákban meghatározott termelési tevékenységek teljes körű számbavételét a statisztikai megfigyelhetőség gyakorlati lehetőségei tovább korlátozzák, elsősorban azokon a területeken, ahol a statisztikai adatgyűjtések hagyományos eszközei nem alkalmazhatók. Szinte lehetetlen megfigyelni a termelést akkor, ha a termelő szándékosan el akarja titkolni azt. Nyilvánvalóan ez a helyzet az illegális tevékenységek esetén, vagy ha a tevékenység ugyan megengedett, de az ebből származó jövedelmet titkolják el, például az adóhatóság elől. Hasonlóképpen statisztikai megfigyelésekkel közvetlenül nem vehetők számba a különböző informális tevékenységek, például a hobbikertekben termelt mezőgazdasági termékek értéke.

A szakértők szinte egybehangzó véleménye szerint még a fejlett statisztikával rendelkező országokban is, ahol pedig minden bizonnyal lényegesen kisebb ezen rejtett és informális tevékenységek részaránya, előfordulhat, hogy a bruttó hazai termék utolsó mintegy öt százaléka hiányzik a közzétett adatokból. Ugyanakkor az igazságos közteherviselés érdekében időről időre felerősödik a politikai nyomás, hogy a tagországok statisztiz-

⁶ Az ESA 95 a bruttó nemzeti termék elnevezés helyett a bruttó nemzeti jövedelem kifejezést használja, ezzel is érzékeltetve, hogy valójában nem termelési, hanem jövedelemfogalomról van szó.

⁷ Lásd *Europe in Figures...* [1995].

tikai hivatalai tegyenek meg mindent annak érdekében, hogy a bruttó hazai termék folyó áras értékét minél nagyobb gondossággal, a kimaradó részt egyre szűkebb körre korlátozva, lehessen számba venni.⁸ Az Európai Bizottság 1994-ben döntést hozott arról, hogy egy külön munkaprogramot kell kidolgozni a bruttó hazai termék minél teljesebb számbavételének érdekében. A szabályozás mélységét jól illusztrálja, melyek azok a témák, amelyekre a vizsgálat összpontosít:

- a munkaerőforrások adataiból hogyan lehet kiegészíteni a termelés közvetlen megfigyeléséből kapott termelési statisztikákat,
- az adóellenőrzések tapasztalatainak hasznosításával milyen módon lehet becsülni az eltitkolt jövedelmeket,
- módszerek kidolgozása a számviteli elszámolásokban meg nem jelenő természetbeni bérek számbavételére és ezen belül a borraalók elszámolására.

Államháztartási hiány

Az államháztartási hiány mértéke a maastrichti konvergenciakritériumok közül politikai szempontból talán a legérzékenyebb mutató. Maga az a körülmény, hogy már az integráció jelenlegi második szakaszában is, az államháztartási hiány részletes számítási dokumentációit a tagországoknak az Európai Bizottság rendelkezésére kell bocsátani, lényegében azt jelenti, hogy az államháztartási elszámolásokat nagymértékben átláthatóvá kell tenni. Évente kétszer – márciusig a költségvetés-készítés és szeptemberig a beszámolás időszakában – kell adatot szolgáltatni visszamenőleg öt évre, valamint be kell mutatni a tárgyévi államháztartási előirányzatok adatait.

A maastrichti szerződés egyértelműen kimondja, hogy az államháztartási hiányt az ESA 95 módszertana szerint kell számítani. Ez azt jelenti, hogy konvergenciakritériumokban az államháztartás hiányát a nemzeti számlákban értelmezett államháztartási szektor nettó hitelfelvét egyenlege jelenti. A monetáris unióban tehát olyan mutató alapján minősítik az országokat, amely sok tekintetben eltér a megszokott költségvetési tervezési és ellenőrzési metodikától és prezentációtól.

Az eltéréseket a következő szempontok szerint rendszerezhetjük:⁹

Eredményszemlélet. Köznapi értelemben a hiány a kiadások és a bevételek különbsége. Ennek megfelelően az államháztartás hiányát értelmezhetjük közvetlenül az államháztartás összesített kiadásainak és bevételeinek a különbségeként. Finanszírozási szempontból tényleg ez az az összeg, amelyet új állampapírok kibocsátásával vagy egyéb hitelfelvétellel fedezni kell. A legtöbb országban a parlamenti beszámolók is ezt az értéket jelenítik meg főtételként, ebből vezetve le az elszámolás részleteit. Ez a mutató azonban a költségvetés év végén kialakult pillanatnyi állapotát tükrözi, és kevésbé alkalmas arra, hogy jellemezze az államháztartást tartós helyzetét.

A finanszírozhatóság szempontjából összeállított kimutatások ugyanis a pénzügyi teljesítés időpontjában mérik a tranzakciókat. Ez a megközelítés azonban erősen függ a bevételek és a kiadások pénzügyi teljesítésének ütemezésétől, annak esetlegességétől,

⁸ Mint a korábbiakban szó volt róla, a közösségi hozzájárulás valójában a bruttó nemzeti termék (jövedelem) arányában történik. A külföldre menő és külföldről jövő elsődleges jövedelmek nagyságát tekintve azonban feltételezik, hogy azokat a nemzetközi fizetési mérleg kellő megbízhatósággal veszi számba.

⁹ Az államháztartás helyzetének bemutatására létezik külön statisztikai rendszer, az IMF által kidolgozott GFS (Government Finance Statistics). Jelenleg folyik a módszertan átdolgozása. Az elképzelések szerint az új módszertan egyidejűleg több szemléletet ötvöz. Egyfelől megfelel a nemzeti számlák szabályainak, tehát lényegében azonos a maastrichti kritériumban megadott előírásokkal. Másfelől viszont törekszik arra, hogy módszertant szolgáltatson az államháztartás finanszírozási igényének bemutatására is.

például az adóbevételek beérkezésétől vagy a kamatfizetések időpontjától. Tartós tendenciák kimutatására ezzel szemben jobban megfelel a reálfolyamatok időbeni mozgását követő eredményszemléletű elszámolás. Eredményszemléletben például a jövedelemadókat a jövedelmek keletkezésével párhuzamosan kell kimutatni a bevételek között, függetlenül a befizetés esedékességétől vagy a tényleges befizetés idejétől. Hasonlóképpen a kamatok a betét- és a hitelállomány nagyságával arányosan a lekötés ideje alatt folyamatosan képződnek, és nem a kamatfizetés szerződésben rögzített határidején kerülnek elszámolásra. A nemzeti számlák következetesen az eredményszemléletet alkalmazzák.

A reálfolyamatok és a finanszírozási folyamatok elhatárolása. A politikai érdekegyeztetés számára készített és így a közvélemény által is ismert államháztartási elszámolások nem minden esetben pontosan határolják el a közgazdasági értelemben jövedelmet növelő bevételeket és jövedelmet csökkentő kiadásokat az egyéb, a jövedelmeket nem érintő bevételektől és kiadásoktól. Az adott költségvetési év finanszírozási igényét tekintve ez a megközelítés ugyan elfogadható, de kevésbé az a folyamatok valós közgazdasági természetét tekintve. A konvergenciakritérium az államháztartás hiányát szigorúan csak az előbbi, tehát a jövedelemnek tekinthető bevételek és kiadások egyenlegeként értelmezi.¹⁰

Az államháztartási hiány közgazdasági szemléletű leírásához a nemzeti számlák átfogó rendezőelvet szolgáltatnak. Ennek értelmében a jövedelmek¹¹ a termelésben keletkeznek, ezek elosztását és újraelosztását mutatják be a folyó számlák. A jövedelmeket fogyasztásra, valamint reáleszközök és pénzügyi eszközök felhalmozására lehet felhasználni. A termelési, jövedelemelosztási, fogyasztási és reálfelhalmozási folyamatokat együttesen nem pénzügyi folyamatoknak nevezzük. Ezek finanszírozását mutatják be a pénzügyi folyamatok.

A nemzeti számlák tehát élesen elválasztják a nem pénzügyi és a pénzügyi folyamatokat. A pénzügyi folyamatokra is lehet közvetlen meghatározást adni. Pénzügyi folyamatnak nevezzük a pénzügyi eszközök változását, vagyis mindazon eszközét, amellyel szemben valamely más egységnél, gazdasági alánynál pénzügyi forrás van kimutatva.¹² Minden más, két résztvevő között végbemenő műveletet nem pénzügyi műveletnek nevezünk. Mint említettük, a maastrichti kritériumokban hivatkozott államháztartás hiánya nem más, mint a nemzeti számlákban az államháztartási szektor nettó hitelnyújtás/hitelfelvét egyenlege. Ez a pénzügyi és a nem pénzügyi számlák közös egyenlegező tétele. Egy gazdasági művelet, az ezt regisztráló bevétel vagy kiadás ennek az egyenlegező tételnek az értékét csak akkor érinti, ha – a kettős könyvvitel elvét követő – elszámolás során az egyik tétel a nem pénzügyi, a tétel másik párja a pénzügyi számlákon történik. Amennyiben viszont a gazdasági műveletet vagy kizárólag a nem pénzügyi, vagy csak a pénzügyi számlán kell elszámolni, akkor a nettó hitelfelvét/hitelnyújtás egyenlegének értéke nem változik.

A pénzügyi és a nem pénzügyi műveletek közötti elhatárolást jól szemlélteti a privatizációnak az államháztartási statisztikákban való kezelése. A privatizáció tipikus esete az állam vállalkozói vagyonának az értékesítése, vagyis amikor az állam értékpapírokban, például részvényekben, üzletrészekben megtestesülő tulajdonjogát készpénzéért értékesíti. A részvények a szóban forgó vállalat pénzügyi forrása, a készpénz a jegybank kötelezettsége. Ebben az esetben a privatizáció csak a pénzügyi tételeket érinti, a pénzügyi számla egyenlege azonban változatlan marad. Ennek értelmében a privatizációból származó bevétel nem jövedelem, hiszen csupán a pénzügyi eszközök összetétele változott,

¹⁰ Pontosabban fogalmazva, a nettó hitelfelvét/hitelnyújtás a folyó tételek és a reáleszközök felhalmozásának elszámolása után fennmaradó egyenleg.

¹¹ A nemzeti számlák lényegében a hicksi jövedelemfogalmat használják (lásd Hicks [1978]).

¹² Ebből a szempontból kivételt jelent a monetáris arany és az SDR.

az állami részvények állományának csökkenését a pénzállomány növekedése ellentételezte. A privatizációnak ezt a módját közvetett privatizációnak nevezzük, mivel ebben az esetben nem közvetlenül a reáleszközt értékesítik, hanem a reáleszközt működtető vállalkozás tulajdonjogát.

Közvetlen privatizációnak nevezzük egyes állami tulajdonban lévő reáleszközök, például az önkormányzati lakások vagy a kincstári vagyonkörbe tartozó ingatlanok értékesítését. Ilyenkor azonban nem két pénzügyi eszköz (részvény és készpénz) cserél gazdát, hanem egy reáleszközt cserélnek el pénzeszközzre. Ezt az összeget a tőkeszámlán negatív beruházásként kell elszámolni, ezt ellentételezi a pénzügyi számlán a készpénz növekedése. Ebben az esetben tehát ezzel, a privatizációs bevétel összegével csökken az államháztartás hiánya.

A privatizáció rendszeresen előforduló esemény az EU országokban, ha nem is a nálunk tapasztalható tömeges méretben. A monetáris unióra való felkészülés során érthetően éles vitát váltott ki a közvetett és a közvetlen privatizáció oly módon való szembeállítás, hogy míg a közvetett privatizáció nem csökkenti az államháztartási hiányt, a közvetlen privatizáció viszont igen. Ha azonban jól meggondoljuk a statisztikai mérést megalapozó elméleti szempontokat, akkor a különbségtétel tulajdonképpen arra vezethető vissza, hogy a klasszikus elméletek csak a lekötött reáltőkét tekintik termelési tényezőnek, a reáleszközöket finanszírozó pénztőkét viszont nem.

A gazdasági folyamatok természetét tekintve a privatizáció során felmerülő kiadásokat sem szabad egyszerűen a privatizációs bevételből levonható kiadásnak tekinteni. Az a helyes megoldás, ha a vállalkozói vagyon privatizációjából származó bevételt bruttó módon a pénzügyi számlán számoljuk el, a privatizáció során felmerülő kiadásokat, amelyek bizonyos igen speciális esetektől eltekintve, különféle szolgáltatások igénybevételét jelentik, a folyó kiadások között mutatjuk ki.¹³ Jelenleg ezzel nem egyezik meg a magyar elszámolási gyakorlat, amely általában csak a nettósított összeget vezeti át az államháztartási elszámolásokon.

A költségvetés finanszírozási igénye szempontjából ugyanakkor – eltérően a nemzeti számlák szemléletétől – logikusnak tűnik, hogy bevételnek tekintsük az államháztartás által az adott időszakban felhasználható pénzügyi eszközök minden olyan növekedését, amely csökkenti az adott időszak finanszírozási igényét. Ebben a felfogásban tehát bevételnek értelmezhetjük az állami vagyon értékesítésének összes bevételét, függetlenül attól, hogy az részvények vagy reáleszközök eladásából származik. Végső soron bevételnek nevezhetjük az előző időszakból fennmaradó pénzeszközök állományát is, hiszen azt már egy korábbi időszak hitelfelvétele fedezte.

Az elmúlt években a magyar államkiadások jelentős tételét tette ki a bankkonszolidáció és az állami vállalatok adósságának elengedése vagy átvállalása. Hasonló helyzet rendszeresen előfordul az EU országokban is. A tétel jelentősége miatt a konvergenciakritériumok statisztikai háttéranyagai az adósságátvállalás kezelésére külön állásfoglalást tartalmaznak. Bizonyos, ritkaságszámba menő állami tulajdonú kvázivállalatok¹⁴ esetétől eltekintve, az adósságelengedés és -átvállalás összegét az állam által adott tőketranszfernek kell kimutatni, tehát annak összege növeli az államháztartás hiányát. A statisztikai

¹³ Ilyen szolgáltatásnak tekinthető az értékebecslés, a szakértői tevékenységek, a privatizálást végző intézmények működési költségei. Kivételt jelent az az eset, amikor a privatizációs bevétel egy részét közvetlenül a privatizálás alatt álló vállalat feljavítására fordítják. Megengedett, hogy ezt az összeget a privatizációs bevételekkel szemben számoljuk el.

¹⁴ Állami tulajdonú kvázivállalatnak nevezi a statisztika az olyan teljesen állami tulajdonban lévő, piaci termelést folytató gazdálkodókat, amelyekben az állami tulajdont nem testesítik meg részvények vagy más nevesített tőkerészesedések.

elszámolás szempontjából a bankkonszolidáció a bankoknak adott tőketranszfer, amellyel a bankok ellentételezik a behajthatatlan hitelek leírását.

Az általános szabály alól kivételt jelent az az eset, ha az adósságátvállalással együtt az állami vállalat megszűnik, ekkor ugyanis már nem létezik többé az a gazdasági szervezet, amely a tőketranszferet kaphatná. Ebben az esetben az adósságátvállalás az állam vagyonesztéseként közvetlenül az államadósságot növeli, de a tétel a hiány összegében nem jelenik meg. Az is megengedett, hogy közvetlenül a privatizáció során történt adósságátvállalást az állami részvények értékének csökkenésével szemben a pénzügyi tételek között, a hiány növelését kikerülve számoljuk el. Az általános szabálytól eltérően kezelt esetekben a választott megoldás jogosultságát azonban mindig részletes indoklással kell alátámasztani.

A privatizáció sajátos esetét jelenti az eredeti tulajdonosok kárpótlási jegyekkel történő kompenzációja. A kárpótlási jegyeknek a jogosultak közötti szétosztását az állam által nyújtott tőketranszfernek kell elszámolni, ennek összege tehát a kibocsátás évében növeli az államháztartás hiányát. A felhasználás során az államhoz visszakerült kárpótlási jegyek megsemmisítése viszont megszünteti az állami kötelezettségeket, vagyis csökkenti az államadósságot.

Az államháztartás köre. A költségvetési gyakorlatban a hiány számításakor csak a jogszabály szerint az államháztartásba tartozó intézményekben elszámolt bevételek és kiadások egyenlegét mutatják ki. A konvergenciakritériumban viszont az államháztartási szektorban kell kimutatni minden olyan intézményt, amely *de facto* állami pénzből, állami feladatnak tekintett tevékenységet végez. Az előzőekben felsorolt eltérésekhez viszonyítva az intézményi átsorolások ugyan feltehetően elenyésző hatást gyakorolnak az államháztartási hiány kimutatott nagyságára, a számítások pontos dokumentálásához azonban elkerülhetetlen, hogy egyenként átvizsgáljuk a határeseteket jelentő intézményeknél a finanszírozás és a tényleges döntési jogosultságok helyzetét.

A kritériumokban hivatkozott statisztikai módszertan, az ESA 95 szerint az államháztartási szektor fogalma tehát eltérhet az államháztartási törvényben megfogalmazott költségvetési intézmények körétől. Az ESA 95 két kritérium – a stratégiai döntésekbe való beleszólás joga és a finanszírozás forrása – szerint határolja el a szektorokat. Miután a finanszírozási források feletti rendelkezés többnyire maga után vonja a stratégiai döntésekbe való beleszólás jogát is, lényegében minden olyan intézményt, amelynek a költségeit döntő mértékben államháztartási források fedezik, az államháztartási szektorba kell sorolni. Kivételt csak azok az intézmények jelentenek, amelyek esetében kifejezetten korlátozva van az állam beavatkozási joga. Ennek értelmében nem tartoznak az államháztartáshoz a politikai pártok még akkor sem, ha azokat jórészt a költségvetés finanszírozza, és vitatható a Magyar Tudományos Akadémia hovatartozása. Ugyanakkor az Állami Privatizációs és Vagyongazdálkodási Rt.-t az államháztartáshoz kell sorolni, hiszen állami felügyelet mellett állami forrásokból gazdálkodik. A konvergenciakritériumok szerinti államháztartási hiány (és államadósság) kiszámításához tulajdonképpen felül kellene vizsgálni minden olyan nonprofit intézmény besorolását, amely jórészt költségvetési vagy önkormányzati pénzből gazdálkodik.

Ebben az összefüggésben érdemes külön foglalkozni a nyugdíjpénztárak besorolásával. A felosztó-kirovó rendszerben működő kötelező nyugdíjbiztosítás az államháztartás része. A tőkefelhalmozó elven alapuló – akár önkéntes, akár kötelező – biztosítási pénztárakat azonban kifejezetten tilos az államháztartás részeként kezelni. Ezeket még akkor is a pénzintézeti szektorba kell sorolni, ha nonprofit intézményként működnek. Ez azt jelenti, hogy a tőkefelhalmozó elven befizetett nyugdíjjárulék nem jelent állami bevételt, hanem az a lakossági megtakarításokhoz tartozik. A nyugdíjpénztárakban felhalmozott összegeket még akkor sem lehet az államháztartás pénzeszközeinek tekinteni, ha állam-papírokba fektették be őket.

Államadósság

Adósságnak általában a pénzügyi kötelezettségek együttesét nevezzük. A nemzeti számlák nem használják az adósság fogalmát, ezért az idézett jogszabály¹⁵ az ESA 95 vagyonszerűségének tételeire hivatkozva határozza meg az államadósság tartalmát. Ennek megfelelően az államadósság fogalmába beletartozik az állam által kibocsátott rövid és hosszú lejáratú kötvényeknek és az állam által felvett rövid és hosszú lejáratú hiteleknek az év végi záróállománya. Az adósságba nem tartoznak bele a pénzügyi számlán megjelenő olyan átmeneti tételek, mint a kereskedelmi szállítókkal szembeni kötelezettségek. Ezek ugyanis lényegesen nem befolyásolják az államháztartás tartós pozícióját, ugyanakkor éppen átmeneti jellegük következtében torzíthatják a tér- és időbeli összehasonlíthatóságot. Néhány országban előfordul, hogy az állam betéteket is gyűjt, vagy az, hogy az állam a költségvetési hiányt pénzkibocsátással fedezi. Ebben az esetben az állam kötelezettségét jelentő pénz- és betétállomány is beleszámít az államadósságba.

A kötelezettségeket bruttó módon kell elszámolni, nem csökkentve az állami befektetések értékével. Ugyanakkor a tartozásokat az államháztartás alszektorai (központi kormányzat, társadalombiztosítás, helyi önkormányzatok) között konszolidálni kell. Az adósságot névértéken kell kimutatni, a külföldi fizetőeszközökben megjelenő adósságokat a mérlegképzítés időpontjában érvényes (év végi) árfolyamon átszámítva. Amennyiben azonban a névérték és a piaci érték lényegesen eltér, azt egy magyarázó mellékletben külön jelezni kell. Az eltérés lényeges lehet a diszkont kincstárjegyek és az indexált értékpapírok esetén.

Az általános meghatározáson belül előfordulhat több olyan speciális tétel, amelyek értelmezése számottevően befolyásolhatja az államadósság kimutatott nagyságát. Jó példa erre a fejlettebb piacgazdaságokban – az állampapírok keresleti piacának nagy tételét jelentő – közalkalmazotti nyugdíjalapok elszámolása. Amennyiben ezeket a közalkalmazottak munkaadóit jelentő államháztartási intézmények kötelezettségeként számoljuk el, és ezeket állampapírokba fektetik, akkor úgy tűnne, mintha az államadósság jelentős részét maga az államháztartás fedezné, vagyis az adatokat az államháztartáson belül konszolidálva az adósság alacsonyabbnak mutatkozna. Mint már szó volt róla, az ESA 95 módszertana szerint a céltartalékokkal fedezett nyugdíjalapokat a pénzügyi szektorba kell sorolni, azaz e megtakarításoknak az állampapírokba való befektetése az államadósságot nem csökkenti. A céltartalékokkal nem fedezett közalkalmazotti nyugdíjalapok elszámolására azonban a nemzeti számlák nem adnak egyértelmű eligazítást, tehát több alternatív lehetőség létezik. Ezeket lehet akár a pénzügyi szektorba, akár az államháztartásba sorolni.¹⁶ Magyarország számára a közalkalmazotti nyugdíjpénztárak szerepe egyelőre ugyan elhanyagolható, a csatlakozás várható idejére azonban, a nyugdíjreform terén történő előrehaladás függvényében, az ezekben felhalmozott összeg már jelentős tétel lehet.

¹⁵ Az EU Tanácsának (EC) 3605/93 határozata 1. cikkelyének 5. bekezdése.

¹⁶ Az országok élnek is ezzel a lehetőséggel. Például a holland statisztika a céltartalékkal nem fedezett közalkalmazotti nyugdíjalapokat a pénzügyi szektorba sorolja, a belga statisztika viszont az államháztartás részének tekinti. Ez utóbbi esetben a nyugdíjjáradékok befizetése az államháztartási hiányt csökkentő bevételt jelent, a nyugdíjak fizetése viszont az államháztartás kiadása. Mivel nincsenek felhalmozott céltartalékok, ezért az államadósság szintjét egyik megoldás sem befolyásolja. A közelmúltban nagy vitát váltott ki a francia statisztika által választott módszer. A francia Telecom privatizálása során dönteni kellett a vállalatban felhalmozott nyugdíjalapok elszámolásáról. A statisztikusok a következő, a jogszabályok betűje által megengedett, azonban sokak szerint vitatott megoldást javasolták. A múltban felhalmozott közalkalmazotti nyugdíjalapokat (mintegy 7 milliárd dollárt) a privatizált vállalat 1997-ben fizesse be az államnak, aki a közalkalmazotti nyugdíjak fizetéséért felelős. Ez azt jelenti, hogy a monetáris unióba való belépés szempontjából döntő 1997. évben a francia államháztartási hiány 7 milliárd dollárral csökken.

Mint ahogy az államháztartási hiány tárgyalása során arról már szó volt, az állam vállalkozói vagyonának értékesítésével az államháztartási hiány nem csökkenthető. Az államadósság csökkentése céljából, a monetáris unióra való felkészülés során több EU országban mégis jelentős összegű állami részvényt visznek a piacra azzal a céllal, hogy az ezért kapott bevételből az államkötvények visszavásárlásán keresztül csökkentsék az államadósságot.¹⁷

Fogyasztói árak

A fogyasztói árindexet tekinthetjük az elméleti infláció mérésére szolgáló legjobb közelítő változónak. Előnye, hogy a mérés kiterjed a termékek és szolgáltatások széles körére, ugyanakkor viszonylag egyszerű módszerekkel nagyszámú megfigyelés végezhető. Mindamellet tudomásul kell venni, hogy a fogyasztói árindex csupán részmutatója a termékek, szolgáltatások, reáleszközök és munkaerő árváltozását együttesen kifejező eszmei inflációs rátának. Az árindexszámítás harmonizálása elsősorban a következő kérdésekre terjed ki:¹⁸

- az árindex számításánál figyelembe vett termékek és szolgáltatások köre és a súlyvektorként használt fogyasztási szerkezet,
- az indexszámítás módszere, különös tekintettel az elemi megfigyelések aggregálására,
- a hiányzó árak pótlása,
- a minőségi változások kezelése.

Elméleti szempontból a jó árindex kizárólag az egyedi árak és a fogyasztási szerkezet változását tükrözi, és kiszűri minden más tényező hatását. A uniós szabályozás ugyanakkor a megvalósítás szempontjait tekintve hangsúlyozza, hogy a megkövetelt pontosságot a legkisebb költséggel biztosító megoldásokra kell törekedni.

Az EU harmonizált fogyasztói árindexe kiterjed az adott ország területén a háztartások fogyasztói igényeinek kielégítését szolgáló összes termékre és szolgáltatásra. A súlyvektor struktúráját a háztartások fogyasztásának funkcionális osztályozásra kidolgozott nemzetközi ajánlása¹⁹ adja. A mintában szerepelni kell minden olyan terméknek, amely a lakossági összfogyasztási kiadások legalább egy ezrelékét adja. Magukat a reprezentánsokat az országok között szándékosan nem egységesítik, mivel az adott országra jellemző fogyasztást kell reprezentálniuk. A fogyasztás megfigyelésekor kivételt jelent a tulajdonosok által lakott lakásszolgáltatás, valamint az egészségügyi és oktatási szolgáltatások köre, ezeket az összehasonlíthatóság bizonytalanságai miatt, egyelőre nem öleli fel a harmonizált árindex. A lakásszolgáltatás esetén az országok egy része ugyanis a piaci bérleti díj változását tekinti árindexnek, másutt a lakás-jelzálogkölcsön kamatlába, azaz a lehetőségeköltség (opportunity cost) alapján történik az indexálás. (A magyar nemzeti számlák jelenleg tulajdonképpen fordítva, a fogyasztói árindexhez köve képzik a sajátlakás-szolgáltatás árindexét.) A lakosság egészségügyi és oktatási kiadásainak árváltozása viszont az egyes országok intézményi különbségei következtében aligha harmonizálható. Például a társadalombiztosításon és egyéb magánbiztosításokon keresztül folyó visszatérítési rendszerek esetén akár a biztosítási hozzájárulások változása is tekinthető árindexnek. Végso soron az árváltozások mérhetők az oktatási és egészségügyi kiadásokat finanszírozó adóbevételek alakulásával is.

¹⁷ Németországban például a Lufthansa és az Német Államvasutak részvényeinek értékesítéséből 4,5 milliárd márka körüli összegű bevételt várnak. (Lásd *Germany ...* [1996].)

¹⁸ Az EU Tanácsának 1995. október 23-án elfogadott 2494/95 számú rendelete.

¹⁹ Classification of Individual Consumption by Purpose (COICOP).

Az egyedi árak aggregálása során elfogadott a megfigyelt árak akár számtani, akár mértani átlaga, de a kiugró árváltozások torzító hatása miatt nem megengedett az árindexek egyszerű számtani átlagának a képzése.

Tekintettel arra, hogy a konvergenciakritérium az árindex nagyságát felülről korlátozza, a harmonizáció elsősorban az árindexeket lefelé torzító megoldások alkalmazását próbálja megakadályozni. Így például az új termékek vagy az adott hónapban hiányzó megfigyelések esetén az előző időszak árait nem lehet továbbvezetni, vagyis nem szabad feltételezni az árak változatlanóságát.

Az árindexszámítás talán legnehezebb feladata, hogy a megfigyelésekben el lehessen különíteni a minőségi változásokat az árváltozásoktól. Ebben a kérdésben különösen a termékválaszték folytonos cseréje és a szolgáltatások egyedi jellege okoz nehézséget. A nemzetközi harmonizáció során is vélhetően ennek tudható be a legnagyobb torzító hatás – figyelembe véve, hogy az eltérések szisztematikusak, és ezért az egyedi árak aggregálása során összeadódnak. A minőségi változások, különösen a magas technológiai szintű termékek kezelésének módja igen lényeges hatással lehet a kimutatott fogyasztói árindexekre. Több felmérés szerint például egyedül a személygépkocsikat tekintve, a minőségi különbségek kezelési módja akár az eredeti árindex 3-4 százalékával is módosíthatja az aggregált árindexet. A rendelet a szélsőséges megoldások alkalmazását, de különösen a minőségi változások túlértékelését korlátozza. Érthető módon, hiszen ez a kimutatott árindexet lefelé torzítja.²⁰

A harmonizáció két szakaszra tagolódik. A tagországoknak már 1996-tól kell olyan köztes indexet számítani, amely a már létező ármegfigyelésekből állítja elő a harmonizálási követelményeket közelítő árindexet. 1997-től az EU-tagországok a saját nemzeti árindexük mellett kötelesek a harmonizált árindexet is rendszeresen közzétenni.

Az eddigi tapasztalatok azt igazolják, hogy a harmonizáció az árindexek szintjére igen jelentős hatást gyakorol. Erre utal az a körülmény, hogy a köztes árindexek átlagosan 0,25-dal térnek el a nemzeti árindextől. Első látásra az eltérés mértéke elhanyagolhatónak tűnik, azonban figyelembe véve az EU tagországokra jellemző igen alacsony árindexet, 1996-ban az átlagos index 2,8 százalék volt, a negyedszázalékos változás az eredeti árindexhez képest annak mintegy 9 százalékát teszi ki. Érdekes megfigyelés, hogy a harmonizáció hatására bekövetkezett változás azokban az országokban is jelentősnek bizonyult, ahol az árindex eleve igen alacsony volt. Vélemelmezhetően a változások mértékére az árindexek nagysága mellett nagy hatással van az a körülmény is, hogy milyen gondossággal végezték a harmonizációval kapcsolatos módszertani módosításokat. A kísérleti jelleggel végzett harmonizációs próbaszámítások még ennél is jelentősebb változásokat sejtetnek. Egy 1993-ban végzett német-francia összehasonlítás (lásd *France-Allemagne...* [1994]) azt mutatja, hogy a két ország között a nemzeti fogyasztói árindexek szerint mért 1,6 százalékos különbség a harmonizáció hatására közel a felével csökkent. Ezt a hatást a húsz százalékos feletti magyar árindexre alkalmazva, a harmonizáció a fogyasztói árindexben akár 2-3 százalékos változást is előidézhethet.

²⁰ A minőségi változások kezelésének jelentőségét igazolja egy, a közelmúltban az Egyesült Államokban végzett kutatás, amely arra a megállapításra jutott, hogy az Egyesült Államokban a fogyasztói árak felfelé való torzítása éves szinten akár a 2 százalékot is kitehet. (Lásd erről a Világgazdaság, 1996. december 6. számában megjelent beszámolót.)

A hosszú lejáratú államkötvények hozama

Az értékpapírok hozamszámítása a viszonylag könnyen számszerűsíthető statisztikák közé tartozik. A módszertan harmonizálása során elsősorban a következő kérdésekben kellett megállapodásra jutni.

– Hogyan semlegesítsék a nemzeti adójogszabályok által a befektetések után megengedett adókedvezményeknek a tényleges hozamra gyakorolt hatását?

– Hogyan lehet egységesíteni a lejáratú időnek és a kamatfizetés ütemezésének a hozam nagyságában megmutatkozó hatását?

– Mekkora lehet és hogyan lehet a hozamból kiszűrni a értékpapír kibocsátójának megbízhatóságát kifejező kockázati felárat, mivel az tulajdonképpen a befektetők költségét jelenti, tehát a tényleges hozamot csökkenti?

Miután a kérdéseket a szakértők előzetesen nem egyeztették, a maastrichti jogszabály csupán általánosan fogalmazza meg a követelményt. A harmonizáció kidolgozásával megbízott munkacsoport végül is a következő javaslatot állította össze. Az EU tagországainak központi kormányai által kibocsátott államkötvények szerepeljenek a megfigyelésben. Ezek gyakorlatilag kockázatmentes befektetéseknek tekinthetők, ezért a számítások során a kockázati felárat nem kell figyelembe venni. Minden évben a hozamszámítást aktualizálni kell annak megfelelően, hogy mindenkor a még 9–10,5 év hátralevő lejáratú idővel rendelkező államkötvények kerüljenek a mintába. Amennyiben egy országban egyszerre több ilyen kötvény létezik, akkor ezek hozamának súlyozatlan átlagát kell figyelembe venni. A kamatot az adózás előtti bruttó szinten kell mérni.

Nem sikerült viszont megállapodásra jutni abban a kérdésben, hogyan lehet semlegesíteni az úgynevezett szelvényhatást, vagyis azt, hogy a kötvénytulajdonos milyen ütemezésben jut készpénzhez. Feltételezik azonban, hogy likvid értékpapírokról van szó, és ez a körülmény nagyrészt közömbösítheti a szelvények esedékességének a hozamra gyakorolt hatását.

A szakértői munkacsoport javaslata értelmében a kötvény hozamát a Nemzetközi Értékpapír-piaci Egyesület (ISMA) (6.3) képlete szerint kell számítani (lásd *Brown* [1992]). Ennek értelmében a hozam nem más, mint a kötvény belső megtérülési rátája. Vagyis a hozamot

$$\begin{aligned} & \text{A kötvény tiszta árfolyama és a megszolgált kamat összege} = \\ & = \text{A jövőben várható pénzbevételek diszkontált jelenértéke} \end{aligned}$$

egyenlet határozza meg. Képletben kifejezve

$$P = \sum_{i=1}^n CF_i \left(\frac{1}{1+y} \right)^{L_i},$$

ahol

P = a kötvény piaci ára,

n = a jövőbeli pénzbevételt jelentő események száma,

CF_i = az i -edik pénzbevétel összege,

L_i = az i -edik pénzbevétel időpontja (évek száma),

y = a kötvény hozama (arány).

A képletből látható, hogy a hozam (y) az a kamatláb, amellyel a jövőbeli bevételeket diszkontálva megkapjuk a kötvény piaci árát.

Az előzőekből is érzékelhető, hogy a konvergenciakritériumokban hivatkozott mutatók harmonizálása igen szerteágazó statisztikai feladatot jelent. A bruttó hazai termék esetén elsősorban a számítási módszerek és az adatforrások részletes dokumentálását

lehet megkövetelni, ezzel áttekinthetővé és ellenőrizhetővé téve a számításokat. Az államháztartási hiány és az államadósság alapadatai lényegében számviteli nyilvántartásokkal alátámasztott bizonylatokból származnak, ezért mód van a számok tételes ellenőrzésére. Hasonlóan pontos szabályok írhatók elő az államkötvények számított hozamára. A fogyasztói árindex az alapstatisztikák közé tartozik, itt elsősorban a nyilvánosságra hozott mutatóval kapcsolatos minőségi követelményeket lehet megfogalmazni. A követelmények érvényesítésének módját azonban mindenképpen az országokra kell bízni, de az EU fenntartja az ellenőrzés jogát.

Érdemes megjegyezni, hogy az EU-ban már a maastrichti szerződést megelőzően is sor került a statisztikai mutatóknak gazdaságpolitikai szabályozási paraméterekként való használatára. Ez a megoldás tulajdonképpen logikusan következik abból, hogy az EU-ban a döntéseket többnyire egyhangúan vagy minősített többséggel kell elfogadni. Különösen nehéz ezt keresztülvinni a közös költségvetés készítése esetén. A statisztikai mutatók szabályozási paraméterként való hasznosítása egyfelől kétségtelenül inspirálta a statisztikai módszertan fejlődését, másfelől viszont azzal a következménnyel is járt, hogy ezekre a mutatókra inkább a számvitelhez hasonló pontossággal és dokumentálhatósággal megkövetelt szabályok vonatkoznak, és ez erősen korlátozza a statisztika szabadságát abban, hogy a becslési módszereket rugalmasan alkalmazva követni tudja a jelenségek közgazdasági természetének változását.

Statisztikák a közös monetáris politikához

Nagyon szűk értelmezés lenne a monetáris unió statisztikai igényét a maastrichti kritériumokban szereplő, a monetáris unióban való részvételt szabályozó statisztikai mutatókra korlátozni. A statisztika egész rendszerére nézve nagy kihívást jelent a monetáris politika megalapozásához felhasznált statisztikai információk rendszeres előállítása. Ez a feladat lényegében felöleli mindazokat a statisztikákat, amelyeket az unió megalakulása előtt a nemzeti jegybankok igényeltek. A monetáris unió által támasztott statisztikai követelményeket kielégítő adatszolgáltatási rendszer kiépítését és működtetését az egész európai statisztika savpróbájának tekintik (*de Silguy* [1995]).

Ez azt jelenti, hogy a gazdaságstatisztika összefüggő rendszerében kell elérni a legjobb statisztikával rendelkező országok színvonalát. Egy statisztika színvonalát ugyanis kizárólag egy másik, jobb statisztikához viszonyítva lehet lemérni. A statisztikánál pontosabb visszajelzés nincs a tényhelyzetről. Ebből a gondolatmenetből következően a minőségi követelmények különösen a rövid távú konjunktúramutatókkal szemben fogalmazznak meg szigorú kritériumokat. A konjunktúramutatókat gyorsan és gyakran kell előállítani. Az idő múlásával egyre jobb információk birtokába juthatunk, ezek ismeretében a konjunktúramutatók korábbi becsléseit ismételtelen pontosítani kell. A rövid távú mutatókra vonatkozó minőségi követelmények valójában olyan kikötéseket fogalmazznak meg, hogy mennyire térhet el az első becslés a csak későbbiekben megismert, pontosabb információkhoz képest. Ez többnyire csak úgy teljesíthető, ha már az első becslésbe beépülnek a későbbi módosításokra vonatkozó várakozások. Ideális esetben ugyanis egy jelenséget különböző időpontokban megfigyelő statisztikák konzisztens sorozatot alkotnak, a havi adatok „összesenje” megegyezik az éves szinten mért adattal, az előzetes becslés – az eltérésekre ismert tapasztalatokat és feltételezéseket felhasználva – megegyezik a végleges adattal.

A monetáris politika szempontjából meghatározó a pénzügyi szektor működését, a pénzmennyiség alakulását bemutató bankstatisztika, a monetáris unió külső gazdasági kapcsolataiból eredő pénzkeresletet jelző nemzetközi fizetési mérleg, a pénzügyi eszközök állományának strukturális változását leíró pénzügyi számlák. A reálfolyamatok ala-

kulását jellemző statisztikák közül a monetáris politika elsősorban a rövid távú konjunktúramutatókra támaszkodik. Konjunktúramutató lehet lényegében bármely rövid távú statisztikai adatsor, amennyiben kimutatható, hogy annak alakulása korrelál a gazdasági konjunktúraciklusokkal. Gazdaságpolitikai értéke különösen annak a mutatónak van, amelynek a tendenciája megelőzi a konjunktúra alakulását. Magát a konjunktúra alakulását legjobban a bruttó hazai termék negyedéves (esetleg havi) változása jelzi. A reálfolyamatokat tekintve a monetáris politikához legalább havi gyakorisággal kell ismerni: a termelés és felhasználás főbb tételeit, ezek értékadatait és volumenváltozását, az árak alakulását, információt kell szerezni a gazdasági alanyok, vállalatok és háztartások gazdasági várakozásairól, a rendelésállomány alakulásáról. A közös árfolyam-politika alakításához szükség van a munkaerőköltség-számítás egységesítésére.

Mint már szó volt róla, a statisztika ezzel kapcsolatos feladata azonban közel sem korlátozódhat csak a konjunktúramutatók előállítására. Ezek minőségét tekintve meghatározó egyfelől a mintavételes adatgyűjtések alapjául szolgáló regiszterek minősége. Másfelől nem szabad elfelejteni, hogy az éves szakstatisztikák és végül a jelenségek legjobb becslésének tekintett éves nemzeti számlák szolgáltatják a rövid távú mutatók végső kontrollját, tehát közvetve e statisztikák megbízhatósága igazolja a rövid távú konjunktúrastatisztikák színvonalát.

A pénzügyi statisztikákat tekintve, külön problémát jelent, hogy a statisztikákat konszolidálni kell a monetáris unióban részt vevő, egyelőre azonban nem ismert országok körére. Az erre való felkészülés érdekében lényegében minden, nemzetközi tranzakcióra vonatkozó statisztikát országbontásban kell előállítani. Különösen lényeges ez a követelmény a bankstatisztika és a nemzetközi fizetési mérleg tekintetében.

Következtetések

Szakmai körökben az Európai Monetáris Unióval kapcsolatban szinte kizárólag abban az összefüggésben merül fel kérdés, hogy előreláthatólag mikor tudja Magyarország a konvergenciakritériumokat teljesíteni. A kérdés ilyen felvetése több szempontból is leszűkíti a problémát.

Először: A kritériumok küszöbértékei arra vonatkozóan próbálnak garanciát nyújtani, hogy a gazdaságban nincs és a belátható időn belül várhatóan nem is fog inflációs nyomás kialakulni. Magyarországon a jelenleg 20 százalék feletti és az évtized végére is csak 10 százalék körülinek remélt ütem eleve irrelevánssá teszi a többi kritérium vizsgálatát. Lehet, hogy a költségvetés oldaláról nem lesz további inflációs nyomás, de az csak azt jelenti, hogy elsősorban más tényezők indukálják az árak emelkedését. Önmagában a kritériumok vizsgálata tehát nem segíti és nem is minősíti a magyar gazdaságpolitikát.

Másodszor: A magyar gazdaság jelenleg még nem érett a monetáris unióban való részvételre. A magyar gazdaság tulajdonképpen még a EU-ban már elért gazdasági integrációra, például a vámok teljes leépítésére sincs felkészülve. Tehát nemcsak a belépőkkel szemben támasztott követelmények együttese túlzott, hanem a magyar gazdaság szempontjából is a gazdaság versenyképességének látványos javulása nélkül elsietett lépés lenne középtávon megcélozni a monetáris unióba való belépést. A reálgazdaság felzárkózásának mindenképpen meg kell előznie a pénzügyi integrációt.

Harmadszor: A európai integrációba való beilleszkedéssel összefüggésben a közvéleményben és politikai szinten egyaránt a legnagyobb hangsúlyt a jogközelítés szükségessége, az ebből adódó feladatok teljesíthetőségével kapcsolatos problémák kapják. Valójában ezek az követelmények az EU részéről azért fogalmazódnak meg ilyen hangsúlyosan, mert elfogadásuk bizonyítja Magyarország csatlakozási szándékát. Ezek teljesítése

azonban közel sem elegendő a csatlakozáshoz. A jogközelítésnél valószínűleg nagyobb, legalábbis sokkal időigényesebb feladatot jelent az EU intézményi rendszeréhez való illeszkedés. Azt gondolom, hogy több szempontból is téves az a gyakran hangoztatott vélekedés, hogy a közép- és kelet-európai országok csatlakozásáról a döntést úgyszólván elsősorban politikai szempontok befolyásolják, az összes közösségi követelmény teljesítésére majd haladékot kapunk a csatlakozás után is. Nyilvánvalóan lesznek derogációs lehetőségek. Kérdés azonban, hogy mennyi idő szükséges ezeknek a rendszerbeli átalakításoknak a végrehajtására, mennyi hátrány fog származni abból, hogy a változtatásokat a határidők által sürgetve, rohammunkában kell végrehajtani. A statisztikai rendszernek az EU követelményeihez való igazítását azért is érdemes a teendők között előre sorolni, mert ennek idő- és szakemberszükséglete ugyan nagy, de mindenképpen a kevésbé költségigényes feladatok közé tartozik. Az e téren való előrehaladással tehát látványosan demonstrálni lehetne az ország felkészültségét, ellentételezve más, költségesebb feladatokban való lemaradást.

A csatlakozásra való felkészülés során a teendőket abból a szempontból is rangsorolni kellene, hogy egyáltalán hol számíthatunk haladékokra a követelmények teljesítésében, és milyen területeken nem. Ennek a kérdésnek a statisztikára való adaptálása kapcsán abból lehet kiindulni, hogy mely statisztikák jellemzik a csatlakozás esetén az uniós számára kritikus területeket. Ilyen érzékeny területet jelent az agrártámogatásokat megalapozó agrárstatisztika, a területfejlesztési strukturális támogatások miatt a bruttó hazai termék területi megoszlása, a teljes nemzeti számlarendszer, beleértve az államháztartási statisztikákat, valamint az árstabilitást mérő fogyasztói árindex. Mivel a gazdasági unió az áruk, szolgáltatások, munkaerő és tőke szabad mozgását jelenti, ezért az ezeket mérő külkereskedelmi, fizetésimérleg- és nemzetközi migrációs statisztikák harmonizációját is előre kell sorolni a feladatok között. Az EU már a csatlakozási tárgyalások megkezdéséhez is lényegében követelményként szabta meg ezek harmonizációját. E tekintetben a feladat még szélesebb, mint a monetáris unióhoz szükséges statisztikák harmonizálása.

Negyedszer: A gazdaságstatisztika a gazdasági jelenségeknek a közgazdasági elméleteken alapuló számszerűsítését végzi. Ebben a megközelítésben tehát a közgazdaságtan befolyásolja a statisztikát. Az utóbbi időben, jelentős mértékben az Európai Unióban a statisztikáknak tulajdonított szerepnek köszönhetően, megfigyelhető a statisztikáknak a közgazdasági gondolkodásra, sőt esetenként a politikára gyakorolt visszahatása. Ezt jól illusztrálja például az a tapasztalat, hogy egyre gyakrabban a maastrichti kritériumokban megfogalmazott mutatóértékeket tekintik a stabil, kiegyensúlyozott gazdaság „lázmérő-jének”. Az így fetisizált statisztikai mutatószámok azonban túlzottan leegyszerűsítik a problémát, akadályozzák a gazdasági folyamatok, összefüggések mélyebb elemzését és így a helyes terápia kiválasztását. Ehhez társul még az a veszély, hogy a statisztikai mutatókat esetenként politikai viták helyettesítésére használják, ahogy ezt a kérdést a monetáris unióval kapcsolatban jelen cikkben is érintettük. Tulajdonképpen a magyar gazdaságpolitika is elsősorban politikai célból hivatkozik a maastrichti követelményekre, elsősorban a költségvetési hiány megengedett mértékére, ezzel legitimálva az állami megszorító intézkedéseket. Félő, hogy a kérdés ily módon való leegyszerűsítése hosszú távon inkább félrevezeti, mint elősegíti a magyar gazdaság felkészülését az európai integrációra.

Hivatkozások

- BROWN, P. J. [1992]: Formulae for Yield and other Calculations. International Securities Market Association.
- EUROPE IN FIGURES ... [1995]: Europe in Figures. Fourth edition, Eurostat, Luxembourg.
- FRANCE-ALLEMAGNE ... [1994]: France-allemanne: Des indices de prix plus comparables. Economie et Statistique, No. 275-276.
- GERMANY ... [1996]: Germany Speeds Up Ist Privatizing Pace. The Wall Street Journal, Europe, november 18.
- HICKS, J.R. [1978]: Érték és tőke. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- INOTAI ANDRÁS-PALÁNKAI TIBOR [1994]: Magyarország csatlakozása az Európai Unióhoz. Közgazdasági Szemle, 10. sz.
- DE SILGUY, Y.-TH. [1995]: The Acid Test. Sigma. The Bulletin of European Statistics. Eurostat, nyár.